

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко А. Присяжна правда: суд присяжних / А. Борисенко // Юридическая Практика. – 2012. – № 50 (781). – С. 9-14.
2. Радзівілл А. Суд присяжних – лакмусовий папірець зміни правової свідомості суспільства чи крок назад ? / А. Радзівілл // Юридичний журнал. – 2011. – № 3. – С. 70-72.
3. Теремецький В.І. Особливості впровадження суду присяжних за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / В.І. Теремецький // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 728-735.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141 (із змінами, внесеними згідно із Законом N 2952-VI від 01.02.2011 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 10. – Ст. 68.
5. Тертишник В.М. Суд присяжних: паростки і суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України / В.М. Тертишник // Право України. – 2012. – № 7. – С. 274-279.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.
7. Романюк Т. Феміда з народом / Т. Романюк // Віче. – 2013. – № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3652/>
8. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, 43, 44-45. – Ст. 529.
9. Ахтирська Н.М. Становлення суду присяжних в Україні: від конституційного принципу до процесуальної регламентації / Н.М. Ахтирська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 5. – С. 83-89.
10. Романюк Т. Не зовсім присяжні / Т. Романюк // Віче. – 2013. – № 15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3795/>
11. Щерба В.М. Суд присяжних в Україні: окремі питання становлення і розвитку / В.М. Щерба // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pap.in.ua/index.php/arihiv-vidannja/20>
12. Шишленко В.Г. Щодо удосконалення організації та діяльності суду присяжних в Україні / В.Г. Шишленко // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 1200-1204.
13. Третина українців бояться «сісти» за злочини, яких вони не скоювали. 18.01.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/197265>
14. Музичук О.М. Проблеми визначення у законодавстві України системи правоохоронних органів / О.М. Музичук // Європейські перспективи. – 2011. – № 2. – Ч. 2. – С. 56-60.
15. Галайденко Т. Незалежність суддів як індикатор стану вітчизняної судової системи / Т. Галайденко // Віче. – 2012. – № 2. – С. 12-14.
16. Василяка К.Л. Українська модель професійної підготовки суддів: проблеми і перспективи / К.Л. Василяка // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 4. – С. 128-135.

УДК 340.1+347.1

ПОНЯТТЯ ДЖЕРЕЛА ПРАВА ТА ЙОГО ФОРМИ

Дришлюк А.І.,
к.ю.н., доцент, суддя
апеляційного суду Одеської області

Стаття присвячена дослідженню однієї з найбільш дискусійних категорій теорії права – джерела права та його форми, а також співвідношенню цих понять. На підставі проведеного аналізу представлених в науковій літературі визначень та підходів до обраної проблематики, автор приєднується до позиції, висловленої в літературі, що на розуміння категорії джерела права, його форми безпосередньо впливає концепція праворозуміння, яку поділяє дослідник.

Ключові слова: право, джерело права, форма права, правозастосування, правозастосовчий механізм.

Дришлюк А.И. / ПОНЯТИЕ ИСТОЧНИКА ПРАВА И ЕГО ФОРМЫ / Апелляционный суд Одесской области, Украина

Статья посвящена исследованию одной из наиболее дискуссионных и одновременно важнейших категорий теории права – источника права и его формы, а также соотношению этих понятий. На основании проведенного анализа представленных в научной литературе определений и подходов к избранной проблематике, автор присоединяется к позиции, изложенной в литературе, что на понимание категории источника права, его формы непосредственно влияет концепция правопонимания, избранная самим исследователем.

Ключевые слова: право, источник права, форма права, правоприменение, правоприменительный механизм.

Drishlyuk A.I. / CONCEPT OF SOURCE AND ITS FORMS / Appellate Court of Odessa region, Ukraine

The article is devoted researching of one of the most debatable categories of theory of law – source of law and its forms, and also correlation of these concepts. Author paid attention, that term the source of law withstands in the special literature, and its use has the protracted history. In spite of the fact that researchers accessed to this theme repeatedly, concept of source of law, its forms continue to remain indefinite both in the theory of law, branch disciplines and in comparative law. At the same time, dominant slant to the problems of source of law is juridical-formally. In the general form of the source of law can be defined as activities or results of operations for the creation of legal norms, as their main form of expression of the law. Author investigating the relation concept forms of law, the legal form, analyzes reported which are approaches in the literature and offering to allocate internal and external legal form. Represented in the literature studied source separation on tangible common and legal, as well as draw attention to alternative classification of their doctrinal (scientific-theoretical), normative, empirical. Attention is drawn to developed and presented in the scientific literature theory regulatory or standard-setting instruments. Author analysis presented in the scientific literature definitions and approaches to the problem of the sources of law and their forms join the position which is set out in the literature that understanding the source category of law, its form directly affects the concept of law, who was elected the researcher during his work on problem source of law.

Key words: law, the source of law, form of law, the shape of law enforcement, enforcement mechanism.

Поняття «джерело права» відноситься до числа основоположних понять юридичної науки [3]. На думку А.А. Рубанова, воно належить до числа понять-метафор, автором якого є Тіт Лівій, який використав його щодо законів XII таблиць, що були визнані ним джерелом всього публічного і приватного права (*fons omni publice privatique iuris*) [26, с. 45-46].

В даний час в цивільному праві терміни «форма права», «джерело права» вважаються традиційно сталими і широко використовуються в спеціальній літературі [6, с. 60; 7, с. 45]. Проте, незважаючи на тривалу історію досліджень, визначеності та єдності в питаннях джерел права, їх системи та видів, до цього часу не спостерігається. Між тим вирішення цього питання є ключовим для всього правозастосовочого механізму, який орієнтований на їх використання. Так само спираючись на здобутки теорії можливо визначити потенційні шляхи розвитку та напрямки вдосконалення системи джерел цивільного права України.

Метою статті є визначення поняття джерела права та його співвідношення з поняттям форми права, а також їх вплив на побудову системи джерел цивільного права України.

В зв'язку зі значним обсягом джерел щодо обраного нами аспекту дослідження, обмежимося посиланням на останню роботу, підготовлену російським науковцем Л.І. Честновим, який розкрив всі існуючі класичні та посткласичні підходи до проблематики [30, с. 316-317], а також на колективну монографію під його редакцією [24, с. 170]. В Україні питання джерел вивчалось Л.О. Корчевною [15], Н.М. Пархоменко [23], В.В. Дудченко [12, с. 143].

Традиційно у системі соціальних регуляторів норми права виділяються загальнообов'язковим характером своїх приписів. Ця особливість правових норм обумовлена формою їх виразу.

В загальній теорії права форми виразу і закріплення правових норм визначаються як джерела права в юридичному, формальному значенні. Таке трактування джерела права певною мірою умовне, оскільки дане поняття може мати також інше значення. Так, під джерелом права можна розуміти соціальні фактори, що визначають зміст правових норм; державу як безпосередню силу, що творить право; джерела інформації про право (законодавчі пам'ятки, підручники по праву та ін.). Приведене вище визначення юридичного джерела права є результатом відомої «джентльменської угоди» між юристами (як практиками, так і вченими), покликаної уникнути багатозначності цього поняття. Щоб підкреслити його формально-юридичне значення, зазвичай поняття «джерела права» уточнюють в дужках поняттям «форми».

Окремі дослідники вже звертали увагу на те, що за традицією питання про джерела права розглядаються в системі окремих галузевих наук, навчальних курсів, але у багатьох випадках джерело права отожднюється з його формами [4, с. 56].

Як цілісне явище соціальної дійсності, право має певні форми свого зовнішнього виразу. Відображаючи особливості структури змісту, вони є способами організації права зовні [29, с. 373-377]. При цьому, в юридичній літературі іноді використовуються як тотожні поняття «форма права» і «джерела права». Крім того, існує ще категорія «правова форма». Це створює відомі термінологічні труднощі, виникає проблема розмежування вказаних понять, уточнення їх смислового змісту.

Про необхідність розрізняти форму права і його джерело, а також визначитися з поняттям «джерело права» вказувалося і в російській літературі [19, с. 19].

Спори з приводу розуміння категорії джерела права неодноразово виникали в радянський період. Так, в 40-ві роки ХХ ст. були висловлені різні позиції щодо вказаної проблематики, зокрема пропонувалося під джерелом права розуміти «той спосіб, яким правилу поведінки дер-

жавною владою додається загальнообов'язкова сила» [5, с. 173], або коли йшлося про джерело права в широкому значенні, – «диктатуру робочого класу, тобто радянську владу», а в спеціальному значенні – «законодавчі норми» [8, с. 15]. На невизначеність поняття «джерела права» свого часу звернув увагу відомий теоретик права С.Ф. Ке-чекьян, який вказував на те, що це поняття належить до невстановлених в теорії права. При цьому немає не тільки загальноприйнятого визначення цього поняття, але навіть спірним є саме значення, в якому використовується поняття «джерело права» [14, с. 3]. Так само і сьогодні у вітчизняній юридичній науці відсутнє загальноприйняте поняття джерела права [9, с. 5].

Слід зазначити, що і в романо-германській правовій сім'ї немає однозначного визначення поняття «джерела права» і загального уявлення про них. Різноманітність історичних, національних і етнічних відмінностей в країнах континентального права, особливості їх політичних і правових культур не дозволили виробити у компаративістів єдиної думки про те, що розуміти під джерелом права [10, с. 29-56]. Однією з причин недостатньої розробки розуміння терміну «джерело права» є багатозначність і нечіткість самого поняття. Дійсно, юристи в континентальній правовій сім'ї під джерелом права розуміють і матеріальні умови життя суспільства (джерело права в матеріальному сенсі), і спосіб вираження державної волі у вигляді загальнообов'язкових правил поведінки (джерело права у формальному сенсі), і матеріали, за допомогою яких ми пізнаємо право (джерела пізнання права), і вклад внутрішнього і іноземного права в створення якої-небудь правової системи (історичні джерела права) [20, с. 24; 17, с. 14-28]. Проте, незважаючи на різноманітність поглядів і підходів, в романо-германській правовій сім'ї традиційно домінує визначення поняття «джерело права» у формально-юридичному значенні цього терміну [17, с. 16].

Як зазначає К.В. Ображієв для російської правової традиції характерний аналогічний підхід в розумінні визначення «джерело права». Цей факт сам по собі свідчить про те, що, не дивлячись на різні історичні долі, російська правова система розвивалася в основному по романо-германському («континентальному») шляху [22, с. 8]. Так, у вітчизняній юридичній літературі висловлювалися позиції, згідно з якими під юридичним джерелом права розумілася форма, в якій виражено правило, що повідомляє йому якість правової норми [1, с. 315]; форму встановлення і вираження правових норм [13, с. 218; 18, с. 15]; діяльність держави по встановленню правових норм [28, с. 60] т. і.. На думку К.В. Ображієва, відмінності між вказаними підходами не такі принципові. В усіх випадках питання розглядається з позиції і формування права, і форм існування останнього. Те, що одні автори визначають як форми встановлення правових норм, інші називають діяльністю держави по їх встановленню. Поняття «джерело права», використовуване в системі загального права, значною мірою співпадає з аналогічним поняттям, вживаним в системі романо-германського права [22, с. 8]. Так, К. Еллен визначає джерело права як «діяльність, за допомогою якої норми поведінки набувають характеру права, стаючи обов'язковими визначеними, постійними і, передусім обов'язковими» [32]. І, хоча з винятковою обов'язковістю правових норм можна посперечатися (згадаємо, наприклад, цивільне право), для К. Еллена джерело права – це, передусім, діяльність, що формально об'єктивізувалася (законотворчість, створення судових прецедентів) [22, с. 9]. Р. Крос відмічає, що в основному «джерело права» розглядається саме як юридичне джерело права – «коли під джерелом розуміють не причину походження, пряму або віддалену, але таке джерело, з якого норма отримує свою юридичну силу, тобто стає правовою нормою» [16, с. 157]. Отже, робить висновок К.В. Ображієв, незважаючи на різні підходи до проблеми джерела права під ним, як правило, розуміється

діяльність або результат діяльності щодо створення правових норм [22, с. 9].

Правова форма відображає всю правову реальність. Це поняття використовується для позначення зв'язку права з іншими соціальними процесами. В даному випадку увага акцентується на юридичних властивостях правових явищ, опосередковуючих економічні, політичні, побутові і інші відносини. Категорія «форма права», як найширша, відображає всю юридичну реальність, що існує в суспільстві, всі її елементи, які опосередковують економічні, політичні, господарські, культурні і інші фактичні відносини, в тому числі способи виробництва і обміну притаманний конкретному економічному базису. Так само, під формою права маються на увазі певні способи зовнішнього виразу права, як одного з компонентів «юридичної форми», іншими словами, як вузлого самостійного явища. Призначення цієї форми – упорядкувати зміст, додати йому властивості державно-владного характеру.

У науці розрізняють внутрішню і зовнішню форми права. Під внутрішньою розуміється структура права, система елементів (нормативні приписи, інститути, галузі). Під зовнішньою – комплекс юридичних джерел, що об'єктивуються та формально закріплюють правові явища і дозволяють адресатам правових встановлень ознайомитися з їх реальним змістом і користуватися ними.

Поняття «форма права» і «джерело права» тісно взаємозв'язані, але не співпадають. Якщо «форма права» показує, як зміст права організований і виражений зовні, то «джерело права» – витoki формування права, систему факторів, що зумовлюють його зміст і форми виразу.

Джерело права визначається в юридичній літературі неоднозначно: і як діяльність держави по створенню правових розпоряджень, і як результат цієї діяльності. Є і інші точки зору [25, с. 20].

У системі категорій теорії права поняття «джерела права» виконує подвійну функцію. Так, з одного боку, воно дозволяє відмежувати джерела права від інших соціальних регуляторів. Всяка правова система визначає в своїй доктрині і законодавстві, які джерела (форми) права визнаються діючими. З іншого боку, дане поняття розкриває місце того або іншого джерела права в системі джерел права, співвідношення його юридичної сили з юридичною силою інших джерел права. В рамках правової системи джерела права, збудовані за принципом їх ієрархічності, утворюють систему джерел права. Її вертикальна структура будується таким чином, що приписи нижчих за рівнем джерел права видаються на основі і у виконання норм вищестоящих джерел і будь-яка норма в рамках цієї системи повинна відповідати нормам джерела вищої юридичної сили, замикаючого цю вертикаль. Можливі колізії між правовими нормами вирішуються з позиції системності. Доктриною і законодавством в рамках правової системи (сім'ї) напрацьовані з цією метою спеціальні прийоми юридичної техніки.

Зміст і форма права не є результатом довільного конструювання законодавця. Їх першопричини закладені в системі суспільних відносин, що виключають монізм джерела та зумовлює різноманіття форм зовнішнього виразу права.

У правознавстві розрізняють матеріальні, ідеальні і юридичні джерела права.

Матеріальні – кореняться, перш за все, в системі об'єктивних потреб суспільного розвитку, в своєрідності даного способу виробництва, в базисних відносинах. Проте суспільні потреби повинні бути усвідомлені і скоректовані законодавцем відповідно до рівня його правосвідомості і політичної орієнтації. На його позицію можуть зробити вплив особливості міжнародного і внутрішньополітичного стану, деякі інші фактори. Всі ці обставини в своїй сукупності складають джерело права в ідеальному значенні. Результат ідеологічного усвідомлення об'єктивних потреб

суспільного розвитку за допомогою ряду правотворчих процедур одержує вираз, що об'єктивується в юридичних актах, які є юридичним джерелом права. В даному випадку джерело права в юридичному значенні і форма права співпадають за своїм змістом.

Названі три види джерел лише в найзагальнішій формі показують систему правотворчих факторів і механізм їх дії на формування права. У реальній же дійсності ця система набагато різноманітніша, вона об'єднує і економічні, і політичні, і соціальні, і національні, і релігійні, і зовнішньополітичні, й інші обставини. Одні з них знаходяться поза правовою системою, інші (забезпечуючи внутрішню узгодженість і структурну впорядкованість) – усередині неї. Вони можуть бути як об'єктивними, незалежними від волі і бажання людей, так і суб'єктивними, виявляються, наприклад, в діях політичних партій, тиску певних верств населення на владу, законодавчій ініціативі та ін.

Причому ступінь впливу кожного з цих факторів на діючу правову систему достатньо часто міняється. Особливо видно ці зміни при революційній зміні правових систем, коли підвищується значимість суб'єктивних обставин.

Так, в обставині напруження політичних пристрастей населення прагне за допомогою мітингів, страйків, протестів, інших акцій чинити безпосередній тиск на зміст прийнятих рішень. При цьому в тимчасовому виграні можуть опинитися лише невеликі, але найбільш згуртовані і соціально активні шари громадян (шахтарі, авіадиспетчери, вкладники акціонерних товариств). Вони роблять могутній вплив (прямий і непрямий) на правотворчі органи. У програмі ж опиняється все суспільство. Невраховані інтереси інших соціальних груп, порушення об'єктивно необхідного балансу суспільних, групових і особових інтересів в праві стають бар'єром на шляху реалізації законів, причиною загострення соціальних суперечностей.

На думку С.О. Дробишевського джерела права – це офіційно прийняті в цьому незалежному політичному суспільстві особливі форми вираження і закріплення чинних правових норм як наказів суверена, що надають вказаним правилам властивості загальнообов'язковості і гарантованості [11, с. 43].

Джерело суб'єктивного права – індивідуальне уявлення і дія конкретної людини, мотивованою особовими потребами і інтересами, а також конкретною життєвою ситуацією. Це індивідуальне уявлення і дія при деяких обставинах може стати «первинним свавіллям», яке, у свою чергу, може трансформуватися в колективний (масово відтворний і позитивно оцінюваний) образ і зразок юридично значимий діяльності відносно широких верств населення. Цей перехід індивідуального в колективне і є «селективна функція правової культури», про яку йшла мова вище і яка виступає джерелом об'єктивного права [24, с. 170].

У найбільш загальній формі усі джерела права можуть бути об'єднані в три групи: доктринальні (науково-теоретичні); нормативні (національне законодавство, принципи міжнародного права, міжнародні договори, прецеденти, звичаї); емпіричні (фактологічні). Відмічаючи наявність правової полісемії в умовах різних національних правових систем і правових культур, слід визнати існування серйозних протиріч між ними [31].

На думку А.В. Міцкевича, питання про матеріальні джерела права значною мірою співпадає з проблемами суті, змісту права і повинно розкриватися при характеристиці цих категорій.

Існує безліч спроб вчених виявити джерело права в максимально широкому його розумінні. Проте дані визначення навряд чи змогли б задовольнити всіх представників різних правових поглядів.

Н.Н. Алексєєвим була розроблена теорія нормативних, або нормоустановчих фактів. Факт розуміється в широкому значенні і застосовується не тільки до всього

реального, але і до всього ідеального, фіктивного, навіть включаючи марення божевільного, оскільки воно якимось чином існує або затверджується. Стосовно здатності бути первинними джерелами права Н.М. Алексєєв розділяє всі факти, як інформаційний масив буття, на нормативні, або нормоустановчі, і нормативно-байдужі факти. Перші є первинними джерелами позитивного права. Вони служать підставою для утворення необмеженої кількості норм, їх тлумачення, застосування аналогічно, по розсуду і т.п., які в сукупності детермінують зміст позитивного права, формуючи об'єктивне право. У складі об'єктивного права існують вторинні джерела права – умовні обставини, засновані на нормативних фактах, здатні встановлювати права і обов'язки, породжувати суб'єктивне право, інакше кажучи – юридичні факти [2, с. 156]. У такому баченні юридичні факти менш формалізовані, оскільки вони не просто вказані в нормі права, але і витікають з первинних джерел – нормативних фактів, і цей зв'язок дуже важливий для якісного стану суб'єктивних прав. Суб'єктивне право, що виникло з юридичного факту, який, у свою чергу, адекватно співвідноситься з нормативним фактом, первинним джерелом права, переводить питання відповідності позитивного права природному в нову площину – відповідності суб'єктивного права природному праву. Подібний висновок повинен привернути особливу увагу до проблем фактичних підстав правовідносин при конструюванні систем юридичних фактів в правових нормах.

Державна теорія права не вбачає в праві ніяких інших джерел його природи: держава виступає в ролі єдиного носія нормативних фактів. Нормативно-фактична теорія дозволяє вийти за межі зв'язку «держава – право», оскільки в основі і того, й іншого феномена лежать нормоустановчі факти, що стоять над ними і диктують їм необхідні форми і їх якісні характеристики як в конкретних історичних умовах, так і постійно. Потрібно відзначити, що деякі автори, вітчизняні і зарубіжні, сучасного і минулого включають природне право в ряд зовнішніх форм, джерел права в юридичному значенні. Так, відомий вчений, В.С. Нерсєсянц, вказує, що йдеться про природне право, офіційно визнане державою, тобто про частину законодавства [21, с. 403].

Своєрідність джерел позначається на формах зовнішнього виразу права. У них наочно виявляються історичні особливості тих або інших суспільних систем, різноманітність форм державного втручання в суспільне життя, а також популярність наукових шкіл, що обґрунтовують специфіку цього втручання.

В.В. Дудченко, яка з позиції природного зазначила, що це його ідейні витoki, в основі яких лежить аксіологічні орієнтації особи та суспільства, обумовлені певним типом праворозуміння, які стали підґрунтям його змісту та сутності [12, с. 143].

Поділяючи позицію, висловлену в літературі Семякиним М.Н. [27], ми вважаємо, що вирішення питання про джерела права та їх систему залежить від типу праворозуміння, тобто від вирішення питання про природу права, його походження. Від цього залежить вирішення всіх інших питань, зокрема пошуку шляхів вдосконалення правозастосовчого механізму, який було орієнтовано виключно на застосування законів та підзаконних нормативних актів, які, в свою чергу, виступали в якості основного регулятора суспільних відносин.

Система джерела є ієрархічною системою, елементи якої мають самостійне значення, проте взаємовпливаючі та пов'язані між собою через людину як центра її застосування. Кожен елемент системи має відносну самостійність та одночасно пов'язаність з іншими елементами системи джерел, що означає, що в залежності від конкретних соціально-економічних, політичних умов та стану розвитку громадського суспільства одні елементи можуть набувати більш вагомого регуляторного впливу, а інші – втрачати своє значення. Наприклад, значення судової практики завжди збільшується коли йдеться про застосування нових актів. На нашу думку, система джерел права України повинна включати як формально закріплені так і формально незакріплені на сьогоденній момент джерела. Незважаючи на проголошення верховенства права як орієнтиру для правозастосувача в судовій практиці та антропогенезу в науці, формальне закріплення джерела в такій якості в законодавстві сприяє стабільності його застосування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексєєв С.С. Общая теория права [Текст] : учебник / Сергей Сергеевич Алексєєв [в 2-х томах. Т. 1]. – М., 1981. – 360 с.
2. Алексєєв Н. Н. Основы философии права [Текст] : учебник / Николай Николаевич Алексєєв. – СПб : Лань, 1999. – 216 с.
3. Войтович Е. П. Судебная практика в механизме гражданско-правового регулирования [Текст] : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Войтович Елена Павловна. – Новосибирск, 2006. – 167 с.
4. Гайворонський В. М. Джерела права [Текст] : / В. М. Гайворонський // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 3 (26). – С. 56-65.
5. Голунский С. А. Теория государства и права [Текст] : учебник / Голунский С. А., Строгович М. С. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 304 с.
6. Гражданское право России. Общая часть [Текст] : курс лекций / Брагинский М. И., Залесский В. В., Клейн Н. И. [отв. ред. О. Н. Садииков]. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
7. Гражданское право. Часть первая [Текст] : учебник / Под ред. А. Г. Калпина, А. И. Масляева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2002. – 536 с.
8. Гражданский процесс [Текст] : учебник для юридических высших учебных заведений / Абрамов С. Н. – М. : Юрид. изд. МЮ СССР, 1946. – 227 с.
9. Гурова Т. В. Источники российского права [Текст] : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Татьяна Владимировна Гурова. – Саратов, 1998. – 27 с.
10. Давид Р. Основные правовые системы современности [Текст] : Перевод с французского / Давид Р., Жоффре-Спинози К. ; Пер. : Туманов В. А./ Рене Давид, Камилла Жоффре-Спинози – М. : Междунар. отношения, 1996. – 400 с.
11. Дробышевский С. А. Формальные источники права [Текст] : монография / Сергей Александрович Добрышевский, Татьяна Николаевна Данцева. – М. : Норма : ИНФРА – М, 2011. – 160 с.
12. Дудченко В. В. Цивільне право України (традиції і новачії) [Текст] : монографія / авт. кол. ; за заг. ред. Є. О. Харитоновна, Т. С. Ківалової, О. І. Харитонової ; наук. ред. Н. Ю. Голубєва. – Одеса : Фенікс, 2010. – 700 с.
13. Керимов Д. А. Философские проблемы права [Текст] : Джангир Аббасович Керимов. – М. : Мысль, 1972. – 472 с.
14. Кечебян С. Ф. О понятии источника права: ученые записки МГУ. Сбор. науч. трудов. Вып. 116. Кн. 2. – М., 1946. – С. 3-15.
15. Корчевна Л. О. Проблема різноджерельного права: досвід порівняльного-правознавства [Текст] : дис. д.ю.н. : 12.00.01 / Корчевна Людмила Олександрівна – Одеса, 2005. – 412 с.
16. Кросс Р. Прецедент в английском праве [Текст] : Перевод с английского / Кросс Р.; [Под общ. ред. : Решетников Ф.М. (Предисл.) ; Пер., предисл.: Апарова Т.В.]. – М. : Юрид. лит., 1985. – 238 с.
17. Марченко М. Н. Источники романо-германского права: понятие, виды, классификация [Текст] : // Вестник Московского университета. – М. : Изд-во Моск. ун-та. – 2000. – № 2. – С. 14-28
18. Мицкевич А. В. Акты высших органов Советского государства. Юридическая природа нормативных актов высших органов государственной власти и управления СССР [Текст] : монография / Алексей Валентинович Мицкевич. – М. : Юрид. лит., 1967. – 175 с.

19. Морозова Л. А. Еще раз о судебной практике как источнике права [Текст] : // Государство и право. – М.: Наука. – 2004. – № 1. – С. 19-23.
20. Муромцев Г. И Источники права (теоретические аспекты проблемы) [Текст] : // Правоведение. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та. – 1992. – № 2. – С. 23-30.
21. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства [Текст] : учебник для вузов / Владик Сумбатович Нерсесянц. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 552 с.
22. Ображиев К. В. Судебный прецедент как источник российского уголовного права. [Текст] : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ображиев Константин Викторович. – М., 2003. – 180 с.
23. Пархоменко Н. М. Джерела права : проблеми теорії та методології [Текст] : монографія / Пархоменко Наталія Миколаївна. – К. : Юридична думка, 2008. – 336 с.
24. Разуваев Н. В. Источники права: классическая и постклассическая парадигмы [Текст] : монография / Николай Викторович Разуваев, Алексей Эдуардович Черноков, Илья Львович Честнов [под общ. ред. И.Л. Честнова]. – СПб. : ИВЭСЭП, 2011. – 172 с.
25. Разумович Н. Я. Источники и формы права / Н. Я. Разумович // Советское государство и право. – 1988. – № 3. – С. 20.
26. Рубанов А. А. Понятие источника права как проявление метафоричности юридического сознания / А. А. Рубанов // Судебная практика как источник права. – М., 1997. – С. 45-46.
27. Семякин М. Н. Источники российского гражданского права : проблемы теории и практики [Текст] : монография / Михаил Николаевич Семякин. – М. : «Юрлитинформ», 2010. – 352 с.
28. Сюкияйнен Л. Р. Система, источники и форма права / Л. Р. Сюкияйнен // Право в странах социалистической ориентации. – М., 1979. – С. 60.
29. Теория государства и права [Текст] : курс лекций / М. И. Байтин, Ф. А. Григорьев, А. И. Демидов [та ін.] ; за ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.
30. Честнов И. Л. Постклассическая теория права [Текст] : монография / Илья Львович Честнов. – СПб. : Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2012. – 650 с.
31. Энциклопедия правоведения или интегральная юриспруденция? Проблемы изучения и преподавания [Текст] : материалы седьмых философско-правовых чтений памяти акад. В. С. Нерсесянца [отв. ред. В. Г. Графский]. – М. : Норма, 2013. – 224 с.
32. Allen C. K. Law in the making. – Oxford, 1958 – 632 p.

УДК 340.12

НОРМАТИВНІСТЬ ТА НОРМА ПРАВА ЯК СОЦІАЛЬНІ ЦІННОСТІ

Заморська Л.І.,

к.ю.н., доцент кафедри міжнародного права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У даній науковій статті дається визначення поняття «норма права», з якого випливає суть та призначення нормативності права як соціальної цінності. Розкривається зміст нормативності права у співвідношенні з поняттями «цінне та належне в праві».

Ключові слова: соціальна норма, норма права, нормативність.

Zamorska L.I. / NORMATIVNOST' I NORMA PRAVA KAK SOЦИАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ / Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, Украина

В данной научной статье дается определение понятия «норма права», из которого вытекает суть и назначение нормативности права как его особенного признака. Раскрывается содержание нормативности права в соотношении с понятиями «ценное и должное в праве».

Ключевые слова: социальная норма, норма права, нормативность.

Zamorska L.I. / NORMATIVEES AND RULE OF LAW AS A SOCIAL VALUES / Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych, Ukraine

In this article is given the definition of concept «Norm of law», which follows the essence and purpose of normativeness of law as social values. Disclosed content of the normativeness of law in correlation with «valuable and correct in law». He is the author during the study tries to identify the social norm as valuable heritage society in the process of development. Special attention is paid to the legal norm as a special kind of social and, hence, expression through her legal normativity as the value characteristics of modern law.

Accordingly, draws conclusions that social norms (including legal) as a manifestation of social normativity must reflect all the latest features and at the same time, the two categories are manifestations of value in society. However, the analysis identified two normative aspects of the problem: the objective requirements of social life and awareness (recognition) necessary social normativity in general. People in the public practice of becoming aware of the importance of social values and the need for normativity. Her need is through consciousness, ideology, and public entities are beginning to form the traditions, customs, commandments, rules of religion, morality and law. Moreover, as noted, the standards may be inherent in derivative features, including frequency, typicality, normality.

Key words: social norm, norm of right, normativeness.

Категорія «нормативності» у вітчизняній літературі нерозривно пов'язана з категорією норми. Такий зв'язок навіть дозволяв деяким дослідникам ототожнювати ці дві категорії та визначати нормативність через поняття норми, змішуючи їх характеристики. «Нормативність і норма – поняття, що позначають однорідні явища», – пише російський теоретик права С.Н. Попов [15, с. 79].

Хоча норма і нормативність нерозривно пов'язані між собою, проте ці категорії не є тотожними. Нормативність властива не лише соціальним нормам, а тому і не може зводитись до них. Нормативністю наділені також принци-

пи, свідомість, соціальні інститути тощо.

Взаємозв'язок норми та нормативності найкраще розкривається через діалектичні категорії явища та сутності, у зв'язку з чим дослідження проблеми нормативності слід розпочинати з дослідження поняття норми як її прояву (явища). Тому, враховуючи тривалу традицію у вітчизняній науці щодо розуміння нормативності, а також очевидний взаємозв'язок нормативності з нормою, є необхідним та обґрунтованим здійснення більш глибокого аналізу змісту соціальної норми.

Проблема обґрунтування обов'язковості (норматив-